

Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok

Reciti konferenciakötetek · 4

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok

Szerkesztette
TÖRÖK ZSUZSA

reciti
Budapest
2019

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

A konferencia megrendezését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

A borítón: *Magyar írók arcképcsarnoka*, 1862

Kőre rajz. Grimm. R.; kiad. Pfeifer Ferdinánd; nyomt. Pollák Testvérek Pesten
Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Lit/40

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X

ISBN 978-615-5478-76-5 (pdf)

Kiadja a Reciti,

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet,

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

www.reciti.hu

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,

az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Előszó	9
NŐI ESZTÉTIKÁK ÉS KRITIKUS NŐK	13
BALOGH PIROSKA Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról” 18–19. századi magyar viszonylatban	15
FEKETE NORBERT Női néven nőként bírálni A beszédpozíció megszerzésének problémái Takáts Éva kritikusi fellépésekor ...	31
FÓRIZS GERGELY A széptan és a szépem Christian Oeser nőknek szóló esztétikája (1838–1899)	47
REFORMKORI FIRKÁSZOK	77
KUCSERKA ZSÓFIA Párhuzamos útirajzok – összefutó életutak A csinosodás politikai nyelve Wesselényi Polixéna és John Paget útirajzaiban	79
KATONA CSABA „... író nő vagyunk?!” Az írói identitás Slachta Etelka naplóiban	91

VARGA ZSUZSANNA	
Egy magyar hölgy iratai Pulszky Teréz Bécsben, Szécsényben és Londonban	107
DRÁMAÍRÓK ÉS SZÍNÉSZNŐK	
121	
CZIBULA KATALIN	
Dramáíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán	123
BARTHA KATALIN ÁGNES	
Újraképzelt színház A színész író és író színésznő éneke	135
KAPCSOLATOK ÉS HÁLÓZATOK	
153	
GYIMESI EMESE	
Versíró nők a 19. század közepén Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia és Bulyovszky Lilla pályája	155
SZILÁGYI ZITA MÁRIA	
Egy tudósítónő Brüsszelből Báró Jósika Júlia hírtudósítói tevékenysége	185
TÖRÖK ZSUZSA	
A női írás kutatásának módszertana a digitális fordulat után Wohl Stefánia esete a <i>The Scotsmannel</i>	205
KECSMÁR SZILVIA	
Czóbel Minka és a <i>Lélekvándorlás</i> A mű fordításának és megjelentetésének körülményei a Polignac-levelekben	221
PÉLDAKÉPEK ÉS IDENTITÁSOK	
235	
MLAKÁR ZSÓFIA	
Női identitás és írás összefüggései Herman Ottóné Borosnyay Kamilla feljegyzéseiben	237

FRAUHAMMER KRISZTINA	
A zsidó asszony	
Az írás mint az identitás keresés és modellalkotás eszköze	
két századfordulós zsidó nőírónál	263
STEINMACHER KORNÉLIA	
Bajza Lenke: <i>Leányok tükre</i>	
A női életrajzok hagyománya és propagandisztikus szerepe	
a 19. században	277
MŰFAJ ÉS SZERZŐSÉG	291
GULYÁS JUDIT	
Női műfaj volt-e a mese?	
Mesemondók, mesegyűjtők, meseírók	293
MIKOS ÉVA	
Fehérnéprajz	
A női folklórelőadó helye az adatközlő emancipációjának folyamatában	337
Személynévmutató	355
A kötet szerzői	373

Újraképzelt színház

A színész író és író színésznő éneje*

Abból a hipotézisből indulok ki, hogy eljátszott szerepeik, színházi játékaik, valamint egyéb publikus tetteik révén a 19. századi neves színésznők olyan áruba bocsátható arculatot hoztak létre magukról, amelyek alapján úgyszólván ismertekké váltak. Az író színésznőktől színházi publikumuk és olvasóközönségük pedig olyan típusú előadást, illetve olvasnivalót várt, amely ehhez a megalkotott imázshoz állt közel. Pályájuk során természetesen szerepkörük is változott, viszont a megfelelő szerepkör megtalálását, és az abban való működést a színészek írásaik révén is támogatni, erősíteni kívánták. Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833–1909) karrierje példáján tehát a színésznői imázs létrejöttének néhány alkotóelemére figyelek, azt vizsgálom, hogy mit mutat a színházról, a színházi énről színházhoz kötődő írói életműve.

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla családjának története részben összefonódik a magyar hivatásos színjátszás történetével. Apja, Szilágyi Pál úttörő színész (Déryné, Kántorné pályatársa), Kelemen Lászlónak, az első magyar színingazgatónak unokaöccse. Szilágyi Lilla 1833. május 25-én született Kolozsváron. Pár éves, amikor a család Pestre költözik, apja az akkor még Magyar Színháznak nevezett Nemzeti Színház tagja lesz. Az angol szüzek pesti zárdájában tanul, igen korán gyerekdarabot ír, szaval. Szilágyi Lillát először hétévesen, 1840-ben alkalmazza a Nemzeti Színház gyermek szerepekre. Három évvel fiatalabb öccsével, Bélával (akiből szintén színész lesz) együtt nyolc pengő forint havi fizetést kaptak.¹ Az

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Az adatok a *Magyar Színművészeti Lexikon*ból származnak: „Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla”, in *Magyar Színművészeti Lexikon*, szerk. (I–IV): SCHÖPFLIN Aladár, 4 köt. (Budapest: Országos Színházegyesület és Nyugdíjintézet, 1929–1931), 1:249.

Életképek 1847-es februári száma már szép művészeti jövőt jósol az alig tizenhárom éves színésznőnek.² Jelentékenyebb szerepeket gr. Ráday Gedeon és Erdélyi János igazgatása alatt 1847-től kezd játszani.³ A forradalmi események azonban nemcsak a magyar nyelvű színházi rendszert forgatták fel, hanem magánéletében is változást hozott, hogy 1848. november 8-án a tizenötéves Lilla hozzámment az ügyvéd, hírlapíró Bulyovszky Gyulához.⁴

Drámai és vígjátéki tehetsége voltaképpen az ötvenes években kezd kibontakozni és érvényre jutni; 1852-ben több olyan vezető szerephez jut, mint Ophélia (*Hamlet*), Jessica (*Velencei kalmár*) és Lujza (*Ármány és szerelem*).⁵ Fizetésének növekedése az 1852/53-as, majd az azt követő évadokban, illetve 1856-os szerződése is tehetségének és színházban betöltött szerepének növekvő jelentőségét mutatja.⁶

Noha nincs egyértelműen célra vezető színésznői siker-recept a 19. században, ennek legfontosabb összetevőjéhez tartozik a jó kapcsolatok teremtése intézményen belül és kívül, jó publicitás szervezése, a színésznői név állandó nyilvánosság előtt való futtatása – ennek egyik eszköze a fordítói/átdolgozói és irodalmi tevékenység –, megfelelő színpadi szerephez való jutás, s a megfelelő szerepkör sikere után az azon belül való működés.

S bár a színház nem volt egyáltalán irigylésre méltó helyzetben a Bach-korszakban,⁷ Bulyovszkyné szorgalmasan tölti hétköznapijait. Fellepései mellett ír, több lap közli tárcáit, és 1853-tól novelláit is. 1855-ben, majd 1857-ben két kétkötetes novellagyűjteménye jelenik meg, az előbbi Kemény Zsigmondnak, az utóbbi két kötetet Csekonics Liphay Leona bárónőnek ajánlja. A Nemzeti Színház számá-

2 Alakításáról Bailly és Bayard *Falura kell menni* című háromfelvonásos vígjátékában (1847. február 9-én) a következőképpen írnak „Tiszta kedves organuma, ügyes mozgása, átgondolt, okos játéka, e’ fiatal leánykára nézve, legszebb reményekre jogosítanak.” Ü [NAGY Ignác], „Nemzeti Színház”, *Életképek* 5, 7. sz. (1847. febr. 13.): 220.

3 Fennmaradt fizetési nyugtái szerint a 1845. és az 1847-es évben félhavonta 12 forint 30 krajcárt keresett ezüstben. OSzK SzT, Fond 4/129.

4 Az esküvő dátumát és körülményeit lásd: PÉCHY Blanka, *Hűséges hűtlenek* (Budapest: Magvető Kiadó, 1969), 36.

5 Lásd OSzK SzT, színlapok.

6 Szerződése azt mutatják, hogy az 1850/1851-es, illetve 1851/52-es színházi évadban 60 pengő forintnyi havi díjban részesült. (OSzK SzT, Fond 4/119, 120.) Az 1852/53-as színi évadban a drámai színésznői szerepkörre szerződtetett Bulyovszkyné 72 pengő forintot kapott. (OSzK SzT, Fond 4/121.) Az 1854/1855-ös évad jelentős fizetésemelést hozott számára: éves fizetése 1440 forint lesz, azaz havi 120 forintot kap. (OSzK SzT, Fond 4/122.) Az 1855/56-os évadban 1600 forintot keres. (OSzK SzT, Fond 4/123.)

7 Lásd erről: KERÉNYI Ferenc, „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”: *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában* (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2005), 57–64.

ra több francia darabot fordít/átdolgoz és magyarít (gyakran német fordítás nyomán), amelyből húszat az intézmény és számos vidéki színház hasznosít is.⁸

Bulyovszkyék a főváros társadalmi életében élénken jelen vannak.⁹ Vadnay Károly az írói és művészi körök társas összejeveteleinek központjait számba véve, Hollósy Kornélia nemzetközi hírnévre szert tevő operaénekesnő szalonja, a szintén a Nemzeti Színház operatársulatához tartozó Kaiser Ernst Jozefa operaénekesnő estélyei, Jókaiék, Szigligetiék svábhelyi szüretei mellett Bulyovszkyné ebédeit is a neoabszolutizmus művészeti élete fontos gócpontjainak nevezi, ahol nem egyszer külföldi jeles színészek is megfordulnak.¹⁰ A színésznőt övező esztétikai, artisztikus hatások szempontjából sem mellékes, hogy a Nemzeti Színházban ekkoriban olyan neves színészek lépnek fel, mint Rachel Félix (1851-ben),¹¹ Adelaide Ristori (1856-ban),¹² Ira Aldridge (1853-ban és 1858-ban), a pesti Német Színházban Emil Devrient¹³ és Marie

8 A Nemzeti Színház bemutatói között húsz általa fordított címet találni.

9 Vadnay szerint „a közös szenvedés a magán-életnek valami különös barátságos melegét idézte elő. [...] Az írói és művészi körök a társas vidámság kellemes összhangjában éltek.” VADNAY Károly, „Emlékezés Sárosy Gyulára”, in VADNAY Károly, *Irodalmi emlékek*, 5–31 (Budapest: Franklin-Társulat, 1905), 25.

10 „Bulyovszky Lilla, ki szép szerepeket játszott és érdekes beszélgetést írt, gyakran adott ebédet. A Jókai-pár és Szigligeti svábhelyi villáiba víg szüretekre jártunk. Kaiser-Ernstné, a drámai opera szép asszonya” estélyén „ismerkedtünk meg közelebből a szerencsés művész Ira Aldridge-sel, [...] a kinek angol felesége azzal volt legjobban tele, hogy a meiningeni herceg házi érmet adott férjének. [...] Tóth Kálmán neje: Majthényi Flóra thea-estélyeken ismertette meg a fővárosunkba jött idegen művészeket a magyar írósokkal.” VADNAY, „Emlékezés...”, 26.

11 Rachel, aki 1851. szeptember 5. és 11. között öt tragédiával és négy vígjátékkal lépett a Nemzeti Színház színpadára, meghatározó élménye volt Bulyovszkynénak. 1857 nyarán, amikor hosszabb tanulmányutat tesz Németországban és Párizsban, és céljai szempontjából számos jelentős és befolyásos német és francia kulturális szereplővel találkozik, Rachellel való találkozását párizsi útja egyik legfőbb céljának nevezi. Halálos ágyánál való búcsújukról útinaplójában részletesen ír: BULYOVSZKY Lilla, *Úti naplója*, 2 kötet. (Pest: Boldoni Robert könyvnyomdája, 1858), 2:5–13.

12 Az itáliai Adelaide Ristori, a korabeli művészideál egyik megtestesítője fellépéseiről Bulyovszky Lilla tanulmányt is írt (*Egy pár jegyzet Ristori előadásairól*), amely a *Pesti Napló* 1856. december 4-i számában jelent meg. Megállapítja, hogy az emberi benső változatainak visszatükrözésében Ristori az élet kifogyhatatlan tárházából merítve úgy alkot jellemet, hogy minden ábrázolt alakjának az emberi természet képezi alapját, ezért azok sohasem egyoldalúak és merevek. A tanulmány újraközlését lásd: BULYOVSZKY Lilla, „Ristori a Nemzeti színpadon”, in BULYOVSZKY Lilla, *Novellák: Újabb novellák*, 4 kötet. (Pest: Müller Emil könyvnyomdája, 1857), 4:135–165. 1857-ben Párizsban is találkoznak Jules Janine-nél. BULYOVSZKY, *Úti naplója*, 2:6.

13 Devrient Emil (1803–1872) a híres színészcsalád leghíresebb tagja volt. Vonzó külsejű, plasztikusan mozgó színész, az egész német nyelvterület bálványa. Magyarországon is többször vendégszerepelt. Emil Devrient 1856 októberében látja *Gauthier Margit*-ban Bulyovszkynét, akivel azonnal felveszi a kapcsolatot, és támogatójául szegődik a német színpadokon. Kapcsolatukról levélváltásuk nyomán: PÉCHY, *Hűséges hűtlenség*, 101–108; 122–123; 128, 141; Levelezésük az OSZK Kézirattárában található.

Seebach.¹⁴ Velük rövidebb-hosszabb ideig Bulyovszkyné mind kapcsolatba kerül. Ira Aldridge-dzsal játszik, akit teljesen elbájol Lady Ann és Desdemona szerepeiben. Aldridge Rachelhez hasonlítja, és külföldi karrier-kezdésre biztatja;¹⁵ később Emil Devrien-el játszik is együtt német színpadokon.

Íróői szerep

Nem kétséges, hogy a színésznők irodalmi alkotásaikban (irodalomba való belépésüktől kezdve) aktivizálják színésznői imázsukat. Úgy is tekinthetünk tehát írásaikra, mint egy újabb szerep eljátszására, amely színpadon stabilizált szerepkörökhöz jól illeszkedik. Bulyovszkyné is az általa preferált ártatlan szende és drámai hősnő színházi szerepkörökre épít, és ilyen típusú karaktereket teremt irodalmi alkotásaiban.

Igen árulkodó, s nyilván az is akar lenni, az a mód, ahogyan egy színésznői karrier bizonyos szakaszát narrativizálja, s egyben íróői szerepet is játszik. A karrier-indulás nehézségét több novellában is tematizálja. *Egy színésznő szerelme* című novellája az erényes (legeszményibb, legnemeslelkűbb és legönfeláldozóbb), de szerelmi üldözőkkel körülvelt (akik fogadást kötnek elcsábítására) Blarose Camilla végül jó kimenetelű igaz szerelmének diadaltörténetét narrativizálja a Theatre Française vonzaskörének színhelyein. A melodramai cselekményesítésben némi *Kaméliás hölgy* áthallás is érzékelhető. Camilla Montvermeille Artúr gróf szélesebb családjának érdekeit belátva, már-már az üldöző Lusanne herceg kedvese akar lenni, lemondva Montvermeille szerelméről, amikor váratlanul egy párbajvívás következtében az akadály – mármint a herceg – elhárul, s a gróf ezredes elveheti feleségül a színésznőt. Érdeemes a novellának az induló színésznő nehézségeit szemléltető részét hosszabban idézni:

14 Bulyovszkyné Seebach-hal való barátságáról levélváltásuk alapján: PÉCHY, *Hűséges hűtlenek*, 103, 118, 121, 141. Levelezésük az OSzK Kézirattárában található. Bulyovszkyné külföldi tanulmányútja idején Hannoverben Seebach-nál szállt meg. BULYOVSZKY, *Uti naplója*, 2:149–151.

15 Aldridge Bulyovszkynéhez írt angol nyelvű levelében kifejti, hogy Bulyovszkyné lehetne Rachel örököse a francia színpadokon. Kéri, hogy férjével együtt komolyan vegye fontolóra javaslatát, hisz a kontinens színpadain hasonló tehetségű színésznővel még nem találkozott. Lady Ann és különösen Desdemona alakításához hasonlót alig, de jobbat nem is látott karrierje során, írja Aldridge. Ira Aldridge Bulyovszky Lillának, Stuhlweisenburg [Székesfehérvár], 1853. szept. 6., OSZK Kt., Levelestár.

Míg a szinfalak mögött ekkép tárgyalaték Blarose Camilla multja és jövője, addig a szinpadon a fiatal leánya azon diadalok egyikét élvezte, melyek minden nagyobb szerepbeni fölléptét jelölk.

Mennyit kell egy fiatal színésznőnek küzdeni, hogy szerepet és jó szerepet kapjon, csak azok tudhatják, kik avatottak a színházak belrendezése titkaiban.

Camillának mint minden kezdő nagy tehetségnek számos irígye, és még számosabb roszakarója volt. A kéz, mely szerződését kieszközlé, nem nyulhatott a színházi belviszonyok tömkelegébe s nem vágthatá ketté a fiatal leánya ellen szőtt cselszövények gordiusi csomóját.

Camilla csak ritkán léphetett föl, és többnyire oly szerepekben, mik a legművészibb játék által sem számíthatnak hatásra. Ellene volt az igazgató és rendezőség, mert nem kevesebb mint a császárné szava kellett neki, hogy szerződhesék. Ellene valának pályatársnői, mert szépsége elhomályosítá őket. Ellene valának főkép azok, kik nem bocsáthatják meg, hogy egy szerep, melyet ők 25 év óta játszanak, más kezekbe menjen át.

Ellene valának az intézet férfi tagjai, mert Camilla nyájas és barátságos volt ugyan mindenikkel – de határozottan és hidegen visszautasítá azon hódolatokat, mik lábaihoz tétettek. Ellene valának a bírálók is, mert eszébe sem juta akár hizelgés akár egyéb által kegyöket megnyerni.

Végre ellene vala a közönség azon csekély de irányadó része is, mely nem tudá megbocsátani, hogy Thália papnője Vesztát választá védistennővé. De mellette volt Europa egyik leglelkesebb és legműveltebb közönsége, és ez valahányszor a fiatal művész [..] nagyobb szerephez jutott, a legőszintébb tetszés zajos jeleivel fogadván kedvenczét kártalanítani kívánta azon mellőzések- és üldözésekért, miknek tárgyul szolgált.¹⁶

Itt a felsorolt ellentábor Bulyovszkyné konkrét hús-vér élményeiből ered, s csak sajnálhatjuk, hogy a színházi ellenségek leírása főként az általánosságok szintjén marad, s nem szentel ezeknek részletezőbb leírást. 1854-től levelezéséből látható,¹⁷ de a sajtó is reflektál rá, hogy nem játszatják eleget,¹⁸ színésznői intrikák ke-

16 BULYOVSZKY Lilla, „Egy színésznő szerelme” in BULYOVSZKY Lilla, *Novellái*, 4 köt. (Pest: Müller Emil könyvnyomdájá, 1855–1857), 1:33–34. (Kiemelés tőlem. – B. K. Á.)

17 Székelyné Ungár Annához írt leveléből tudhatjuk, hogy míg Kolozsváron 1854-ben sikerrel vendégszolgált – mely játékot arisztokraták kitüntetett figyelmé, és több értékes ékszer-ajándék is kísért –, a Nemzeti Színház nőtagjai ellene szövöttek. (Bulyovszky Lilla Székelyné Ungár Annának, h. n., 1854. ápr. 9., OSzK Kt., Levelestár.) Kolozsváron tíz este lépett fel, többek között eljátszhatta a *Romeo és Júlia* női főszerepét, Scribe és Legouvé *Lecouvreur Adrienne* darabjának címszerepét, Szigligeti Ede *A cigány* című darabjának Rózsiját és Dumanoir *Szép molnárnéját* saját fordításban. Ehhez lásd még: BARTHA Katalin Ágnes, „Egy színésznő és kolozsvári közönsége”, *Helikon* 27, 14. sz. (2016. júl. 25.): 700.

18 Lásd Salamon Ferenc kritikáját Vahot Imre *Mária királynő* című darabjának előadásáról (Budapesti Hírlap, 1856. júl. 8.): SALAMON Ferenc, „Mária királynő: Eredeti történeti dráma 4. felvonásban.

reszteznek érvényesülését. Nem sikerül részt ütnie a tizenhat évvel idősebb Jókainé Laborfalvi Róza egyeduralmán sem, akinek író férje a nagyhatalmú sajtóélet egyik befolyásos és népszerű alakja, és akinek regényírói munkásságát növekvő megbecsülés övezi.

A másik ún. intrikáló és Bulyovszkynéval versengő színésznő a csak nyolc évvel idősebb Komlóssy Ida (1825–1893), szintén színészcsergerek, s egykori gyerekszínész, naivák és fiatal hősnők alakítója.¹⁹ Öntudatos művésznő, aki 1856-ban ugyancsak külföldi utat tesz Közép-Európán át Párizsba, a nagy művésznők alakításainak tanulmányozása végett. Ő maga édesanyjával utazik, míg Bulyovszkyné a korban páratlanul merészen egyedül vág neki az útnak. Komlóssy Ida ugyancsak fordít színműveket, de ebben a munkában alighanem alulmarad Bulyovszkynéval szemben. Bulyovszky Lillának húsz, míg neki csak hat színdarabfordítását játssza a Nemzeti Színház.

Az *Estély* című novella hősnője, a Theatre Française színpadán Victor Hugo *Angelójának* Bragadini Katalinjában debütáló Clement Laurence (mellette Thisbét Rachel adja) újabb erényes színésznő, kinek elcsábítására fogadást kötnek. A színésznő megjelenítésének fontos motívuma az elegancia, szépség, fiatal-ság, a mocsoktalan név és a mindenkori ellenségek:

A mi a fiatal művésznő magánéletéből a mindig kíváncsi közönséghez átszivárgott, inkább rokonszenvet volt képes ébresztetni, mint idegenkedést. [...] magaviselete Laurencenek, ki nyilvános helyeken mindig a legegyszerűbb, a legkeresetlenebb és ép azért feltűnő eleganciával jelent meg, oly szerény és igénytelen vala, hogy sem a nagyobbak, sem a kisebbek irigységét magára nem vonta.

Hogy mind a mellett valának, kik előre is pálczát törtek fölötte, azt mindenki fogja érteni, kinek színi dolgokról némi fogalma van.

Laurence fiatal és szép volt.

Mocsoktalan nevét, mely semmi botrányra nem emlékeztetett, több tekintélyes lap előre is némi tisztelettel említette, és azok, kik a fiatal művésznőt közelebből ismerék, mint elsőrendű csillagot üdvözlék a művészet egén.

Írta Vahot Imre. Bulyovszkyné javára először a Nemzeti Színházban, 1856 június 30-án”, in SALAMON Ferenc, *Dramaturgiai dolgozatok*, 2 kötet. (Budapest: Franklin-Társulat, 1907), 1:305–313; különösen: 312.

19 Versengésükre egyetlen példát hozok. Van annak nyoma, hogy Aldridge 1853-as vendég szereplésén egyértelműen Bulyovszkynét tüntette ki figyelmével, és vele kívánt játszani. E különleges Aldridge-i preferencia elégedetlenséget szült a rivális Komlóssy Ida részéről, aki korábban Desdemonát alakította, de akitől Aldridge kedvéért elvették a szerepet. *Ismeretlen levele Tisztelt rendező uraknak!* 1853. aug. 18., Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 52.1384. (gépiratos másolat)

Ez több vala az elégnél, hogy társnői nagyobb része s ezek *irodalmi barátai* ellenséges állást foglaljanak irányában.²⁰

Bulyovszkyné textuális előadásában a színházi üzem struktúrájának és működésének vonatkozásai, valamint a siker-recept megjelenítése ugyanebben a novellában olvasható. Ribauld úr ítész a Theatre Française nézőterén két színésznővel beszélget. Az ítész szerint a hírnévszerzéshez a közönség megnyerésén kívül még néhány fontos elem tartozik:

önök megfeledkeztek azokról, kiktől egyedül függ a művész sorsa: az ítészekről; lásák önök, mesdames! fél rendszabályok nem vezetnek célhoz, egy művésznő, ha boldogulni akar, vagy bizonyos legyen, hogy mindenkit megnyer, vagy egyet igyekezzék megnyerni; az elsőhez sok ész, és még több feláldozás kívántatik, a másikhoz három dolog: kellem, szellem és jellem. Az elsővel sokan birnak önök közől, a másikkal kevesebben, a harmadikkal legkevesebben. Ezek valódi fehér hollók.

– Ah Ribauld úr! mily boldog lehet, kit ön bölcs tanácsával vezet!²¹

Mindezt Bulyovszky Lilla is jól tudta. Nemcsak férje, az újságíró Bulyovszky Gyula személyében talált támogatóra, hanem igyekezett külföldön is befolyásos kritikusokat megnyerni (Jules Janint, id. Alexandre Dumas-t, Heinrich Theodor Rötschert), és erről tájékoztatta is a magyar közönséget.²²

Egy bennfentes perspektíva révén Bulyovszkyné önreprezentációs gyakorlata, azaz színházi munkássága is megjelenik a textusban:

Állásomnál fogva, melynek előnyeivel élni akarok, a színpalak mögé vezetem most az olvasót, oly helyre, hova Thalia papnői még a férj vagy a kedvesnek is alig engedik a belépést.

[...]

Az öltöző-szobát értem. E szentek szentélyét, hol áthatlan titokban készülnek a könyvek, a mosoly, a kétségbeesés, vagy öröm és fájdalom s minden, minden, mi nem igaz és elragad benneteket.²³

20 BULYOVSZKY Lilla, „Estély”, in BULYOVSZKY, *Novellái*, 3:24–26. (Kiemelés az eredetiben. – B. K. Á.)

21 Uo., 29–30.

22 BULYOVSZKY Lilla, „Válaszom Gyulai Pál »Egy kis curiosum« című tárczacikkére”, *Pesti Napló*, 1858. febr. 17., 2–3.

23 BULYOVSZKY, „Estély”, 31–32.

Nemcsak ilyen típusú kiszólások, hanem bizonyos írói kinyilatkozások is árulkodnak az előre jól meghatározott önreprezentáció céljáról és határaitól. *Novellái Előszavában* Bulyovszkyné hangsúlyozza írói gyakorlatának egyik módszerét: az idegen álarc közel látható hibákat kíván megmutatni. Értsd esetünkben: a Theatre Française színpalái között történetek megtörténhetnek a Nemzeti Színház színpalái között is:

Novelláim közt idegen tárgyat is talál, idegen életet és szokásokat. Ha minden író túl költőznék phantaziájával a haza szép, fejledező látkörén, hiba lenne, vétkezés magunk ellen. De ha csak némelykor történik, könnyen menthető. A képzelem országa: az egész nagyvilág; tárgya: az egész emberiség; eszménye: az istenség.

Tárgyaimnál sokszor szélesebb láthatárra, más társadalomra volt szükségem. Jellemvonásokra, melyeket nem akartam, mint némelyek teszik, magunkra erőltetni, csak azért, hogy novelláimban mind magyar *nevü*²⁴ emberek játszanak. Majd meg úgy tettem mint Molière mondja: *idegen álarczot adtam közel található hibákra és gyarlóságokra, hogy a tanuság kevésbé legyen keserü.*²⁵

Hogy Bulyovszkyné hogyan jeleníti meg nőiségét/íróságát, megélt életét, saját magát mint tárgyat/alanyt, abban nagy szerepe van a korabeli tiszteletreméltó nőiség történeti-diszkurzív konstrukcióinak. Ezért van e színésznői-írói munkásság vizsgálata esetén kiemelt jelentősége a jó színházi szerepeknek (s ezek alakításainak), amelyek a művésznő szubjektivitása konstitutív elemeinek tekinthetők.

Színházi szerepkör és nyilvános imázs

A nyilvánosságban propagálni kívánt imázs és a megfelelő színházi szerepkörhöz való ragaszkodás tétje akkor válik problematikusá, amikor a színházi vezetőség ettől eltérő szereppel kínálja meg a mindaddig főként szende szerepeket vivő színésznőt. Bulyovszkynének a színházi világban nem mindennapi gesztusa (mely gesztust a színházi törvénykönyvek szankcionálni szoktak), Regan szerepének visszaadása 1854-ben, színészi temperamentumáról, s az erényes szende szerepekhez való egyértelmű ragaszkodásáról árulkodik. A vonatkozó levél így hangzik:

24 Kiemelés az eredetiben. – B. K. Á.

25 BULYOVSZKY Lilla, *B. Kemény Zsigmondhoz*, in BULYOVSZKY, *Novellái*, 1: o. n. (Kiemelés tölem. – B. K. Á.)

Színpadunkon is igen műértő rendezők oszták ki már számtalanszor Lear királyt, de soha egyiknek sem jutott eszébe Regan-t sem a naivdrámai sem a szubrett szakmába osztani. Szerepköröm egész összegéből, mely ugyan elég tarka, de még sem mutathatja ki senki is, hogy Reganhoz hasonló szerepek létezzenek közte. Regan rangdáma, inquant, pikant, Cordéliánál jóval idősb, kinézése majesztikus, hőszenvedélyű. Találja fel ez alakot valaki *apró kertészleánykáim, síró és nevető kedélyes szerepeim, drámailag lyrai alakjaim közt*, miket eddig sikerrel adhaték s mikre az igazgatás fordított... Én a Regan fajtákat soha nem gyakoroltam, ez osztályra soha tanulmányt nem fordítottam, szerződésemkor erre nem köteleztetem, mert nem köteleztethettem, miután képességi körömön... kívül esik.²⁶

A nem megfelelő, mert a színésznő saját magáról alkotott, illetve a nyilvánosság felé is megmutatni kívánt képével nem összeegyeztethető színházi szerep volt a Barrière és Thiboust jegyezte *Márványhölgyek* Aspasia szerepe is. Bulyovszkyné e szerepet nem adta vissza, de a jelek szerint kelleetlenül játszta. A nem megfelelő alakítás miatt ezért 1855 júliusában pénzbírságra ítélték. Férje interpretálásában „egy szörnyű nőt kelle alakítson; az Aspasia szerepét játszó színésznő, miután a rendező ítélete szerint nem volt elég jó – azaz mit tesz a színpadi morál nyelven e kifejezés: jó? – mivel nem volt elég kaczer, szemtelen, és parisi grisette – a színházi törvény 150 ft bírságra ítélte.”²⁷ Ez a fajta ellenállás, illetve az erényes nőképpel való azonosulni vágyás olvasható novelláinak makulátlan színésznő szereplőiben, vagy a megtévedt, de végül az erényes utat választó színésznő-alakokban (pl. Coralie táncosnő az *Estélyben*) is.

A bizonyos szerepkörhöz való ragaszkodásnak konkrét színház-hierarchiai vonatkozása is volt. A korabeli színházi kultúra hierarchikus szerepköri tagozódásban működő rendszerében a tragikus, illetve a tragika, a drámai jellemzés a legrangosabb és legértékesebb színésznek számított, és bérezése is ennek megfelelően a legmagasabb volt. Társadalmi presztízs szempontjából szintén a ranglétra legmagasabb fokán állt, a komikus/komika vagy intrikus mindenkor alatta helyezkedett el. Ilyen szempontból is érthető, hogy az ambiciózus, alkati-

26 Az igazgatóságnak írt levelet férje fogalmazza Bulyovszkyné nevében, mintegy segítségére lévén e kialakult konfliktusban. A levél Bulyovszky kézírásában őrződött meg. Idézi: PÉCHY, *Hűséges hűtlenek*, 76. (Kiemelés tőlem. – B. K. Á.)

27 A cikk a nem szimpatikus szerepkör kelleetlen eljátszásához Rachel egyik hasonló gesztusát említi magyarázatul: „Rachel mivel nem akarta Augre [!] *Medéj*át játszani, nem akarta mint e bőszi görög nő nyilvános helyen gyermekeit legyilkolni, 30.000 frank bírságra ítéltetett. Mert nem akart gyermekgyilkos lenni!” BULYOVZSKY Gyula, „Budapesti Szemle”, *Déliab* 2, 10. sz. (1855. aug. 19.): 118.

lag is ennek megfelelő tehetséges ifjú színészek a drámai jellemtragikus és hősi szerepkörökhöz vonzódtak, még ha pályájuk során számos más típusú szerepben is kipróbálták magukat.

Fordítások eljátszandó szerepekért

A megfelelő típus-szerepre való rátalálás és keresés folyamatának egyik terepe az idegen nyelvű színpadi darabok fordítása volt. Egyik ilyen darab az egyfelvonásos *Tiszaháti libácska* című vígjáték, melyet Bulyovszkyné Bayard után alkalmazott magyar színre 1852-ben.²⁸ A kiszemelt karakter, Ágnes, szende címszerep komikai vonásokkal. Ez a fergeteges vígjáték látszat és való ellentétére épít. A Nemzeti Színházban való bemutató után (1853. június 17-én) arisztokrata műkedvelők is színpadra viszik a Csekonics-Lipthay és báró Orczy-testvér úrhölgyek termében 1856 márciusában,²⁹ és vidéki színpadok kedvelt műsordarabjává is válik. A cselekmény szerint Berki Oszkár udvariatlannak és minden viselkedési normát felrúgónak mutatkozik, hogy elhárítsa az Ágnessel, báró Alpári unokájával való eljegyzést, akit neki korábban visszataszító színben, tiszaháti libácskaként írt le álnokul Zabfalvy. A komédiázást választja Ágnes is, hogy kiábrándítsa, s ne igazi arcát ismeresse meg második kérőjével, a piperkőc, túlzottan modoros Zabfalvyval. Ennek érdekében ostoba, ügyefogyott és szemtelen lányt játszik, s bepanaszolja nagyszüleinek Zabfalvyt, akit provokál ez a viselkedés. Ágnes

28 A fordítás nem jelent meg nyomtatásban. Az elemzéshez a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában található sűgópéldányt olvastam: *Tiszaháti libácska*, vígjáték egy felvonásban, Bayard u. magyar színre alkalmazta Bulyovszky Lilla, 1852, Sz. 3332.

29 Az arisztokraták műkedvelő előadásáról (1856. március 15.) így ír Bulyovszkyné: „E vígjátékcocská előadását kétszeres érdekléssel néztem. Saját átdolgozásom lévén: a szerepek legkisebb fordulatait is igen jól ismerem. Továbbá, miután színpadunkon czímszerepet magam adom, kíváncsi voltam, hogy más egyéniség által mily új árnyalatokat és sajátságokat nyer? Mert bár szerencsés voltam némi részben utatitására felszólíttatni, attól tartózkodtam, hogy a különböző egyéniség szabad, kedves, eredeti nyilatkozata helyett, valakire merő utánzást erőszakoljak. És így történt, hogy a Tiszaháti libácska új személyesítője Orczy Sarolta bárónő játékának eredeti vonásaival engem s mindenkit meglepett. Az egyszerű erkölcsök közt nevelt, finom lelkű Ágnes teljes élethűséggel lépett ki szerepe rámájából, s mily drastikus, de mégis a szépnek határai közt mozgó alakot öltött, midőn a nemes hatytyú a tiszaháti libácskát játszotta! A taps mitől a fényes termek viszhangoztak, valóban nem succes d'estime volt: hanem művészeti hatás. [...] Ürményi Ágata nagymamája a művészi hiúságot előbbre tette a női hiúságnál. (Példát vehettek volna némely hiú színésznők, kik mindig úgy öltik magukra az öregség álarczát, hogy valódi koruknál is legalább öt évvel fiatalabbnak akarnak látszani.” BULYOVSZKY Lilla, „Művészet [Második színiestély]”, in BULYOVSZKY, *Novellái: Újabb novellák*, 4:125–126.

szerepét Bulyovszkyné után a későbbiekben Felekyné Munkácsy Flóra és Prielle Kornélia is játszotta.

Megfelelő eljátszandó szerepkereső igyekezetet láthatunk a Dumanoir és Clairville *Élet színpaljai* című ötfelvonásos vígjáték lefordításában is.³⁰ A párizsi Palais Royal 1852. május 24-i premierje után a darabot igen hamar Pesten is bemutatják 1852. november 1-jén, Bulyovszkyné fordításában. A viselt maszkokra, képmutatásra és csalfa látszatra épülő drámai cselekményben minden karakter szerepet játszik a színpadon és a szalonokban egyaránt. A szereplők igazi énje csupán boudoirjaikban mutatkozik meg. A Bulyovszkyné számára kiszemelt szerep az ifjú Margit, aki fél a nyilvános szerepléstől, de titokban költeményeket ír, szépen szaval, Beethovent zongorázik, nemes lelkű, jóteknonykodik, pihenést nem ismerve az árváknak ruhát készít. Így nyeri meg kérőjét, a nagyvilági Bois Joliet, aki valódi énjét a lány szobájában elrejtőzve láthatja csak meg. A bemutatón a szerepet végül nem Bulyovszkynéra osztják, hanem Komlóssy Ida alakítja, a másik izgalmas szerepet, a Cesarine-t pedig Latzkóczyné játszotta.

A Gauthier Margit-szerep Bulyovszkyné számára viszont telitalálat. *A kaméliás hölgy* színpadi adaptációjának a fordításával végre egy nagy hatást keltő darabot ad, s a címszerepet is eljátszhatja jutalomjáték keretében az 1855. november 26-i premiéren, három évvel a párizsi bemutató után.³¹ Az első kurtizán színpadi megneemesülésének történetében a libertinus francia színházi kultúrával³² szemben a kortárs magyar sajtó főként a darab erkölcsi üzenetét vélte képtelennek, de elismerte, hogy kiváló alkalmat nyújt arra, hogy a színésznő a vívódó hősnő lelkivilágát színpadi eszközökkel megmutassa.³³ A magyar színpadokon aztán a század végéig Bulyovszkyné fordításában játsszák *A kaméliás hölgyet*.

30 Fordítása nem jelent meg nyomtatásban. Az elemzéshez a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában található sűgópéldányt olvastam: *Az élet színpaljai*, vígjáték 5 felvonásban, Dumanoir és Clairville után franciából Bulyovszkyné, Sz. 874.

31 Párizsi bemutatója a Vaudeville Színházban volt 1852. február 2-án. A főszerepre ifj. Alexandre Dumas Eugénie Doche színművésznőt szemelte ki, aki 1867-ig több mint ötszázszor játszotta el ezt a szerepet. Bulyovszky Lilla Eugénie Doche-sal is találkozott 1857-es párizsi útján, azonban sajnálatára nem láthatta játszani. (BULYOVSKY, *Uti naplója*, 1:131–134.) Bulyovszkyné fordítása nem jelent meg nyomtatásban. A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában található sűgópéldány címdala szerint: *Gauthier Margit*, dráma 5 felvonásban, id. Dumas Sándor regénye után franciából Bulyovszky Lilla, Sz. 1116.

32 A korszak francia színházairól és női színházi szereplőinek művelődéstörténetéről: Lenard R. BERLANSTEIN, *Daughters of Eve: A Cultural History of French Theater Women from the Old Regime to the Fin de Siècle* (Cambridge–Massachusetts–London–England: Harvard University Press, 2001).

33 SALAMON Ferenc, „Gauthier Margit (La Dame aux camélias): Dráma öt felvonásban, írta ifj. Dumas Sándor, ford. Bulyovszky Lilla. Első előadása a Nemzeti Színházban, 1855. november 26-án”, in SALAMON, *Dramaturgiai dolgozatok*, 1:116–125.

A magyar színházvilágban voltaképpen a Bulyovszkyné-féle drámai szókincsvilág határozta meg, és határolta be, hogy milyen nyelven és milyen gesztustárral, játéktílussal lehetett sikerre vinni ezt a szerepet. Gauthier Margit szerepe primadonnák becsvágyának tere, és a későbbiekben is Felekyné, Bulyovszkyné és Prielle versengésének tárgya. Maga Bulyovszky Lilla is karrierje végéig játssza ezt a szerepet.

Bulyovszkyné írói kvalitásait tekintve Gyulai Pálnak elég lesújtó véleménye volt, s főleg a művészi önállótlanág hibáját róta fel neki. A színész nő számára írói működésében nyilvánvalóan segítségére volt számos betanult szerepe, ahogy erre megrovóan már Gyulai is utalt, anélkül azonban, hogy néven nevezte volna őt.³⁴ Bulyovszkyné viszont drámafordítói munkássága folytán is olyan gyakorlatra tett szert, amely nemcsak jó és pörgő párbeszédekben, hanem melodramatikus, színpadszerű jelenetépítésben és cselekményesítésben hasznosult fikciós írásaiban. Ehhez járult még eljátszandó szerepet kutató munkája érdekében elolvasott számos dráma szövege is.

Színpadi és színpadon kívüli konvenciók

Bulyovszkyné magánéletébe alig kívánja beavatni a közönséget, memoárt nem ad ki (állítólagos felnőttkori naplója is eltűnt),³⁵ legszemélyesebb s egyben életrajzi jellegű írásnak is olvasható műve az 1857. évi nyári külföldi utazása nyomán megszületett *Uti naplója* (1858). A művet színésznői karrierjének szolgálatába állította, amint az a Bohus Szögyényi Antónia önnagyságához címzett ajánlásban olvasható: „Ha utam eredménye csak e könyv volna, igen csekélynek tartanám; de pótolják: gyarapodásom művészeti ismeretekben, és leginkább azon tudat, hogy a magyar név láthatarát én is segítettem terjeszteni.”³⁶ Mindeközben azonban nevét számos pletyka övezte, Ira Aldridge-dzsál való ügyétől kezdve az id. Dumas-val való kapcsolatáig, s a magyar színpad elhagyásának tervéig. E terv

34 „Egyik írónőnk, ki jeles színésznő, nagy hasznát veszi szerepeinek, innen is onnan is kivág egy-egy jelenetet vagy phrasist s alkalmasint mélyen sajnálkozik, hogy nem a hálás külföldi, hanem a hálátlan magyar közönségnek ír.” GYULAI PÁL, „Írónőink”, in GYULAI PÁL, *Kritikai dolgozatok (1854–1861)*, 272–307 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908), 299.

35 Fiatalkori naplója Péchy Blanka hagyatékában őrződött meg az MTA KIK Kézirattárában, lásd Gyimesi Emese tanulmányát jelen kötetben: „Versíró nők a 19. század közepén: Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia és Bulyovszky Lilla pályája”. Érett kori naplója, amelyet a leszármazottak feltételezése szerint fia, Bulyovszky Aladár semmisített meg, egyelőre nem került elő. (PÉCHY, *Hűséges hűtlenek*, 432–435.)

36 BULYOVSZKY, *Uti naplója*.

Gyulai Pállal vívott sajtóvitát indukált, amelyet a korban botránnyal felérő hírverés övezett.³⁷

Bulyovszkyné pályaalakításában, illetve a magyar színházat elhagyó döntésében (német nyelven 1859. március 22-én debütál Stuart Mária szerepében Gothában) a színház nyelvhez kötődő, illetve pótlólagos funkciói mellett egy másik ugyanannyira érvényes, ám kevésbé dominánsnak tűnő funkciója reprezentálódik. E szerepet az az érzületeiben hazafias és kozmopolita műveltségű korabeli főúri színházi vezetés érvényesíti a Nemzeti Színházban, amely az intézményt a nemzetközi műveltség közvetítőjévé kívánja tenni. Bulyovszkyné döntésében, a színház létmódjából adódó örökös belső versengés és viszály mellett, nagy szerepet játszik a Nemzetiben és a pesti német színházban fellépő külföldi társulatok és színészek (Rachel, Ristori, Emil Devrient, Ira Aldridge) vendégjátéka, velük való kapcsolata, külföldön is fellépő operaénekes kolléganőinek (Lonovicsné Hollósy Kornélia, Kaiserné Ernst Josefa) példája, a külföldi színházi rendszer gördülékenyebb működésének megismerése (a Nemzeti Színház által ígérthöz képest nagyobb fizetéssel és hosszabb fizetett szabadságidővel), valamint ottani támogató biztatások, meghívások. A Gyulai Pállal folytatott sajtóvitában ugyanakkor megjelenik egy másfajta érdek is: az ekkoriban megütközést keltő, az egyéni színészi rátermettséget külföldön is bizonyítani kívánó vágy, tehát a nemzeti fölé helyezett önös érdek.³⁸ Normaszegő eljárása voltaképpen cselekvése szabad terepét jelzi, ámbár maga utólagosan mindig kényszerhelyzetével magyarázta döntését.

37 GYULAI Pál, „Egy kis curiosum”, *Pesti Napló*, 1858. jan. 29–30., 2–3; BULYOVSZKY, „Válaszom...” A vita értelmezéséről: FÁBRI Anna, „»Tompá karddal akarunk mi küzdeni...«: Az *Írónőink* előzményei Gyulai kritikus munkásságában” in *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című irásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Hagyományfrissítés 4, 7–17 (Budapest: Reciti, 2016), 13–14. BARTHA Katalin Ágnes, „Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a magyar színházi diskurzus”, *Erdélyi Múzeum* 80, 3. sz. (2018): 69–81.

38 Ezt Gyulai a következőképpen fogalmazta meg: „a magyar olvasó közönség úgy is jól ismeri ez ügyet, s tudja azt, hogy Bulyovszkiné asszonyt a nyugtalan dicsvágy készte e tette, s – meglehet – erejének tulbecsülése.

Mert mi készthette volna más? Avagy föl kell-e említenem, hogy őt a pesti nemzeti színház növelte föl és táplálta, mint kedvencét; emlékeztessem-é önöket, hogy vidéki s különösen kolozsvári kétszéri vendégszereplésének mindenike egy-egy diadalút volt, midőn a legmagasabb köröktől le a polgári osztályig mindenki szeretettel fogadta, enyhítve a bírálat azon apró tüske-karcolásait, melyeket Bulyovszkiné asszony türelmetlensége ki nem állhatott. [...]

Ezeket mindenki tudja. Tudja azt is, hogy őt nem a kritika égette, hanem egészen más.

Bulyovszkiné asszonymak nem volt elég a magyar Parnasszus, melynek egy Jókainéja van; nem volt elég az otthoni *borostyán*, ó a külföld *babérjai* után vágott; s ezért mondott le édesen zengő nyelvünkről, melyet az anyai tejjel szivott be; ezért hagyta el szülőföldét, melyen bölcsője rengett. (GYULAI Pál, „Berlini levelek, XII: Bulyovszkyné asszony céljához közeledik”, *Hölgyfutár* 9, 1858. dec. 21., 1163. Kiemelések az eredetiben.)

Narratív önértelmezéseiben e kényszerhelyzet magyarázata voltaképpen valami más helyett áll; részben a női ambíció elrejtését szolgálja.³⁹ Olyan indítékra volt ugyanis szüksége, amely a hagyományos női szereppel könnyebben volt összeegyeztethető, amely kevésbé nyugtalanította a társadalmat. Ezért is jelenik meg önléírásaiban a hazaszeretetre való hivatkozás. A korszak hangsúlyos nemzeti színházi diskurzusában az *egyéni női aspiráció*, a „nyugtalan dicsvágy” negatívumként tételeződik, nem nőhöz, nem nemzeti színésznőhöz illő külföldi babérokra áhítani a Magyar Parnasszus helyett.

A vállalkozó szellemű, a nyilvánosság porondjára lépő, a maga sorsát, karrierjét kézbe vevő, ambiciózus nő képe fenyegetően hat a korabeli társadalomban. Bulyovszkyné külföldi pályakezdésének lehetősége nehezen fért bele az addigi jól körülhatárolható nemzeti drámai színésznői elvárásokba. Színpadon és társaságban eljátszott szerepei (az izgalmas, szexuálisan kihívó nők: Gauthier Margit, Demi Monde D’Ange bárónéja⁴⁰) egymásra hatásának és a személyét övező, Gyulay Lajos naplójában⁴¹ is említett pletykáknak alighanem

39 Norvégiai útinaplójában általánosságban ír döntése okáról: „Bár a körülmények arra szorítottak, hogy művészetemet idegen nyelven folytassam, de tollam s érzelmem e körülményektől független és érintetlen maradt”. BULYOVSZKY Lilla, „Ajánlat az olvasóhoz”, in BULYOVSZKY Lilla, *Norvégiából: Uti emlékek*, 2 kötet. (Pest: Emich Gusztáv, 1866) I: o. n. 1860-as *Nyilatkozatában* is azt írja, hogy nem kívánja részletezni az okokat: „Hosszas lenne elősorolni az okokat, melyek *ideiglenesen* a nemzeti színházat elhagyni kényszerítének, és még kevésbé bocsátkozhatom annak fejtegetésébe, hogy szeretett hazámnak most is csak oly hű leánya vagyok, mint azon időben, mikor szerencsés valék egyik kedvence lenni a főváros, a vidék és a testvérhaza közönségének, mely számos alkalommal értékes ajándékokkal, virágözönnel, költeményekkel és – fáklás diszmenettel tisztelt meg és jutalmazá törekvésimert.” (BULYOVSZKY Lilla, „Nyilatkozat”, *Hölgyfutár* 11, 1860. júl. 17., 680.) 1884-es, Gyulai Pálnak írt levelében viszont konkrétumokkal állt elő: „*Jokayné et consorten Intrigue i. elűztek a nemz. Színházról, és Ön nem tartóztatott vissza a német színpadtól.* Tréfán kívül nagy hálával tartozom Önnek, mert külföldön nem követelvén a művésznőtől azon külsőségeket az örült drága toiletteket, a melyek következtében a pesti művésznők még 8-10.000 fnyi fizetésük mellett is kénytelenek adosságot csinálni, ezen körülmény engemet azon helyzetbe hozott, hogy a mai nap emlékére (ezelőtt 25 évvel lettem – a Guthai udvari színháznál fellépvén – rosz honleánnyá) egy néhány habár szegény alapítványt tehettem. – Persze, hogy erre meg azt fogják a nagy hazafiak mondani hogy vagy milliomos, vagy bolond vagy préda vagyok! Egyik sem. [...] – Persze ez Önt nem érdekli, de ha már mint egyetlen értelmes és igazságos művész nem ajánlott a nemz. Színház igazgatóságánál szerződte végett, mint elnöke a Kisfaludy Társaságnak védeni fog azok ellen, a kik e csekély adományomért talán kigúnyolnának, vagy elítélnének, mert bizon az alapítvány német pénzből ered.” (Bulyovszky Lilla Gyulai Pálnak, Budapest, 1884. márc. 21., OSzK Kt., Levelestár.

40 Vö. Gyulai kritikájával: „Az előadás egyébiránt Bulyovszkynének valóságos diadala volt. Alig játszott valaha oly művészi egyöntetűséggel, mint ma. Minden jelenete sikerült.” (Idézi: PÉCHY, *Hűséges hűtlenek*, 82.)

41 Aldridge 1853-as vendégjátéka epilógusaként is árulkodó gr. Gyulay Lajos naplójának a következő bejegyzése, melyet Péchy Blanka idéz: „1853. nov. 25. [M]it sem érnek a vígjátékok Bulyovszkyné

lehetett fenyegető és a századközép polgári értékrendjében nehezen értelmezhető vonatkozása.

A hölgyerény narrativizálása, szerepeinek ezen irányon belüli figyelmes megtartása, a jó modor és jól neveltség színpadi és színpadon kívüli konvencióinak a közönség előtti kényes fenntartása fikciós írásaiban és útinaplójában publikus imázsának pozitív alakítását szolgálták. Ehhez járultak még textuálisan sokat hangoztatott honleányi érzései és magyar nyelvű irodalmi alkotásai. Ugyanakkor a nőiség performatív dimenzióinak szűkösségét és korlátozó hatalmát is érzékelhetjük Bulyovszkyné esetében, amennyiben a jól neveltség és megfelelő modor elvárása és fenntartása megakadályozza a színésznőt a szenvedélyesség színpadi megmutatásában. 1863-as vendégjátékokor Lecouvreur Adrienne szerepében ezt kifogásolja Gyulai Pál.⁴² Hasonló hiányérzetet fogalmaznak meg kritikusai a német színpad elhagyása és az 1875–1876-os Nemzeti Színházbeli búcsúfellépésének tekinthető vendégelőadás-sorozata után. Egyik kritikus a repertoárját gondolja szűkösnak (Gauthier Margit, Stuart Maria – Schiller *Stuart Mária* című drámájának címszerepe, Deborah – Mosenthal négyfelvonásos drámájának címszerepe, Müller Adél – Albin *Veszedelemes nagynéne* című négyfelvonásos vígjátékának színésznő szerepe, Messalina – Wilbrandt *Arria és Messalina* színművének szerepe, Lecouvreur Adrienne – Scribe–Legouvé ötfelvonásos drámájának francia színésznő címszerepe), és választott szerepei közül egyedül Stuart Máriaját véli a művészi becsvágy méltó tárgyának.⁴³

Hogy reményei ellenére Magyarországra visszajöttek nem szerződtette a Nemzeti Színház annak egyik oka szintén az lehetett, hogy a külső manírokhöz túlzottan ragaszkodó művésznőből, úgy látták, hiányzott a „valódi bensőség.”⁴⁴

nélkül, ki nem rég egy alkalmatlan fiúval lebetegedett, és most fel nem léphet egy darabig. A' rossz világ azt beszéli, hogy egy szerecsen fiúval betegedett volna le, ki meg is halt azonnal és Ira Aldridge a' híres szerecsen művész lett volna annak apja, ihr Schkeppentrager und Posauenblaser.” Megjegyzendő: Bulyovszkyné október 5-én még Júliát játszotta, s már decemberben olvasható volt a hír: „»Bulyovszkyné hosszabb betegeskedés után még e hét folyamán fellépend.« A koraszülött gyermek fehérbőrű volt.” (PÉCHY, *Hűségés hűtlenek*, 75.) A pletykaanyag jóval gazdagabb németországi pályájának idején, ahol több fejedelem is pártolójává, hódolójává szegődik. Vö. erre vonatkozóan Péchy könyvét.

42 „nehezen bírja meg a korlátjokat áttört szenvedélyek rohamait.” Gyulai Pál, „Lecouvreur Adrienne”, *Koszorú* 1.1, 26. sz. (1863, jún. 28.): 617–618, 617.

43 *Vasárnapi Ujság* 23, 11. sz. (1876. márc. 12.): 172.

44 Vö. a *Vasárnapi Ujság* előbb idézett cikkének következő részével: „Bár sokkal magasabban áll a művészi rutin, ügyesség, s bizonyos fogások tekintetében, mint a valódi bensőség, érzés és szenvedély dolgában; de tagadhatatlanul annyi a tanulmánya, oly gondolkozó, kiszámító, s a külső alakításban oly hatásos művésznő, hogy helyeselnünk kellene, ha őt az igazgatóság ismét állandóan a magyar színpadhoz tudná kötni.”

Ugyanezt a szerepköri, illetve performanciális szűkösséget látta a kortárs vetélytárs, Prielle Kornélia is: „Nem hiszem ugyan, hogy szerződtessek – mert nagyon langyos a siker, de meg semmi esetben sem állunk ellenlábom, szereposztálya is, az egy Margitot kivéve – meg se közelíti az enyémet.”⁴⁵ Prielle a továbbiakban Bulyovszkyné színésznői imázsának néhány motívumát is azonosítja: honleánykodás és saját magáról szárnyra kelő hírek tudatos manipulálása, szándékait illetően pedig örökös bizonytalanság, talányosság fenntartása:

őszintén, én minden melák nézet nélkül mondhatom neked, hogy én nem tudom mi tetszik a külföldieknek, de hogy Felekyné határozottan jobb mint ő az igaz. Bulyovszkyné némileg olyan talány: a 3 házasság gazdag asszony, mindenki előtt a szégyent adja. Nekem azt mondta nincs az a színház hová lekötne magát. jó barátai pedig azzal a bizalmas nyilatkozatokkal járulnak az igazgatósághoz, hogy kérve kéri ne hagyják megbukni, mert csak *szereplésétől* függ jövőendő egzisztenciája; legbizalmasabb barátnője (Apáthyne) pedig azt mondta nekem, hogy „Lillának esze ágában sem volt a ti szerepeitekben fellépni, de az igazgatóság kívánta, s az ő ambíciója jövőre csak a classicus matronák lesz” igaz ez vagy nem, nem tudom, de annyi áll, hogy a közönség előtt csak is azokban foglalhatna el állandó helyet, mert egyiküket sem tesznek félre az ő kedvéért.⁴⁶

Bulyovszkyné irodalmi működésében igen óvatosan adagolta színpadi és magánéleti viszonyait. Sajtóközleményeiben a taktikázást látjuk, a magyar színpad elhagyásának okait csak magánlevelezésében konkretizálja. Magyar színpadi pályafutásának újrakezdéséről külföldről való visszatértekor is ködösen informál, miközben ugyanekkor visszavonulását is közli a sajtóban. Memoárjának kiadásáról nem gondoskodik, novelláiban viszont bizonyos önéletrajzi hangok

45 Prielle Kornélia Prielle Lillának, Budapest, 1876. jan. 15., OSzK Kt., Levelestár.

46 Prielle Lillának írja, hogy alig néhány napja írta alá szerződését; már a visszavonuláson gondolkozott, meg is marad eszméjénél ha: „Bulyovszkynénak éppen most nem jut eszébe a magyar honleánykodás, de hát a vidéki némely korlátolt fogalmak előtt nem úgy tűnt volna e fel az én dolgom, mintha B-né miatt nem lennék többé a n. színház szerződött tagja? No már pedig ennek a feltevésnek nem hátrálhatok, annyi kötelességem van magam iránt. [...] Az én cobinationom pedig ebből áll: Németországban már lejárt a magam, hamburgos eljárása miatt, a múlt évben itt agyon táncolta magát vagy 29 bálban, hogy üdének, elegánsnak, gazdagnak látassék; csendesen betanulta szerepeit, felizgatott minden várakozást és kíváncsiságot; hogy végre itt mindnyájunknak a feje felibe kerekedjék; ehhez meg kegyesen elfogadott volna egy fél éves seasonszerű szerződést a la Benza Ida, a másik fél évben pedig derűre borura járta volna még pár évig az országot és még egy rakás pénzt gyűjtött volna.” Prielle Kornélia Prielle Lillához, uo.

adaptálását láthatjuk.⁴⁷ Textuális énejeinek megragadásakor főként az elhallgatások tényével szembesülünk, és egy erős narratív intencionalitást láthatunk, amely színházi szerepköreinek erényes és magasztos női karaktereivel (szendék és drámai hősnők) azonosul leginkább. Bulyovszkyné elhallgatásain keresztül az élet olyan művészi produktummá való alakításában érdekelt, amely, életvitelét tekintve, nem konvencionális nőt konvencionális eszközökkel visz színre a korszakban.

47 Vö. BARTHA, „Egy színésznő...”